

על ספרים וסופריהם

הרב אוריאל בנר

שו"ת 'מנחת אשר'

שאלות ותשובות מנחת אשר, חלק
ראשון. הרב אשר זליג וייס. 436 עמ'.
ירושלים תשע"ג.

במעגלים מתרחבים והולכים מכה גלים תורתו של מו"ר הרב אשר זליג וייס שליט"א. בתחילת הדרך פקע שמו בקרב תלמידיו במספר ישיבות חסידיות בהן הורה, ומשם התרחבה הרבצת התורה שלו לציבורים רחבים, הן בקרב הציבור הליטאי ושאר הציבורים החרדים לגווניהם והן בכמה וכמה ישיבות של הציבור הדתי-לאומי, ואף מעבר לים¹. הניסיון לעמוד על ייחודה של תורתו יכול להתמקד בבקאות הרחבה, בלמדנות המעמיקה², בדרך ההסברה הנדירה או באופיין הייחודי של דרשותיו; אבל נסיבות כתיבת הדברים עתה, לרגל יציאת החלק הראשון של ספר השו"ת 'מנחת אשר', מביאה אותנו להתמקד, בי"ד סעיפים, דווקא בדרכי הפסיקה של הרב. אין זו הפעם הראשונה שבה באים לידי ביטוי בכתב פסקיו בכל חלקי התורה, אבל ריכוז של למעלה מארבע מאות עמודים גדושים, בהם נידונות כ-120 שאלות בארבעה חלקי שולחן ערוך ותחומים נלווים נוספים, מאפשר מבט רחב יותר.

אקדים עוד ואומר, כי בכתיבת הדברים עומדת מול עיניי האמירה "לא נהיג גבן דזעירא ממלל בשבחא דרברבא", בפרט לאור הקשר הישיר עם הרב אליו זוכים אנו בשיבת ההסדר בשדרות בה נשמעים שיעוריו בקביעות זו השנה הארבע עשרה [!]; תקוותי שבצורת הדברים ותוכנם יבוא לידי ביטוי היחס הראוי לרב שליט"א.

★ ★ ★

- 1 ביטוי מסוים למגוון הציבורים הקשור אליו ניתן לראות ברשימת המכותבים של התשובות בספר בו אנו דנים.
- 2 הרב התבטא מספר פעמים ואמר, שאף ששורשיו ותחילת גידולו התורני היו אצל האדמו"ר מצאנז בעל ה'דברי יציב' זצ"ל, בדרכו הלמדנית הוא רואה עצמו כתלמידם של הגר"ש שקופ והחזו"א זצ"ל.

א. בסימנים יד-יז מבסס הרב את דעתו שמותר להשתמש בשבת במגבונים לחים, דבר השנוי במחלוקת בין הפוסקים. במהלך הדברים הרב חוזר שוב על העיקרון שנזכר גם בפסקה הקודמת - הוא שולל דעה שאסרה את השימוש במגבונים הלחים בעקבות בדיקה מדעית של מומחים שקבעה שיש סחיטה במגבונים, ומסביר הרב: "ביארתי פעמים רבות שלענ"ד אין דיני התורה בכלל והלכות שבת בפרט נקבעים ע"י המבחן המדעי אלא ע"י המציאות הנראית לעינינו, והתייחסות בני האדם. והלוא ברור כשמש שמבחינה מדעית גם בקינוח קל ללא דוחק של סמרטוט רטוב יש סחיטה מסוימת, ואעפ"כ אין בזה איסור סחיטה, כיון שלמראה עין לא רואים כל סחיטה ואין במים הנסחטים כל חשיבות בעיני בני אדם". וממשיך הרב ומוכיח יסוד זה: "הלוא ע"פ המבחן המדעי אין כלל מושג של דבר שאינו מתכוון, וכל דבר שאין מתכוון פסיק רישא הוא, שהרי על פי האמת המדעית שום דבר אינו קורה אלא משום שישנה סיבה והכרח שיקרה, וכל הגורר כסא מטה וספסל דהוי דבר שאינו מתכוון ניתן היה לדעת מראש ע"פ בדיקה מדעית של כובד הספסל ותנאי הקרקע אם יעשה חריץ או לא, ואם נעשה בסופו של דבר חריץ אין זה אלא משום שע"פ חוקי הטבע נגזר מראש שכך יהיה, ואעפ"כ פשוט דמבחינת ההלכה הוי דבר שאינו מתכוון כיון שלפי מציאות החיים הנגלית לעיניים פשוטות לא ידענו אם יהיה חריץ או לא"...

אמנם על ראייה זו יש לשאול, הלוא בעניין זה יודו כולי עלמא שאין לתת משמעות לבדיקה מדעית, שהרי ברור שלא יצטרך כל אדם להצטייד במעבדה ניידת בכל יציאה מן הבית כדי לחשב את משקל החפץ הנגרר ואיכות הקרקע, וכיצד ניתן להוכיח ממקרה זה למקרים בהם בדיקה מדעית חד-פעמית תעמיד אותנו על האמת?

ב. בנושא משיק עוסק סי' מא. הרב מבסס את גדריו של הכלל 'לא ניתנה תורה למלאכי השרת', ושולל את ההבנה ש"כל שבני האדם יכולים לראות, אף אם אחד הוא בסוף העולם, מ"מ אין זה מלאכי השרת", ושימוש כך אין האדם יכול לסמוך על ראייתו ובדיקתו אם קיים מומחה אחד שיתכן שהיה בודק טוב יותר. על הבנה זו אומר הרב שהיא "טעות כפולה ומכופלת", ומוכיח בראיות רבות "דלעולם סומך אדם על בדיקה כדרכו של עולם", ולא רק שאין צורך לחשוש בעניין תולעים ליצורים מיקרוסקופיים, כמקובל על כל הפוסקים, אלא גם יצורים הנראים "רק למיטיבי ראות, ואדם בינוני אינו מבחין בהם", אינם נחשבים בעייתיים לפי ההלכה. מעניין לדעת לפי זה איזו חדות ראייה נחשבת מספיקה כדי להיחשב 'אדם בינוני', ואיזה מספר במשקפיים מונע מאדם שאינו מרכיב את משקפיו להחשיב את ראייתו כ'נורמלית'.

ג. בסימן כה דן הרב בשאלת הצורך להתכוון ללידה בשבת ע"י שהייה בקרבת בית החולים, ומבהיר שכיון שמדובר במידת חסידות הרי שיש להפעיל את המושג 'משקל החסידות', ודומה שישומו ע"י הרב שליט"א מעניין: "נראה דלהטריח את כל המשפחה ולהוציא הוצאות, ולפעמים יש בזה ביטול עונג שבת לא

למשפחה המתארחת בלבד אלא גם למשפחה המארחת, אין בזה מידת חסידות כלל".

ד. בסימן כו לגבי כיבוי שריפה בשבת מביא הרב ארבע ראיות ליסוד שהוא מחדש: "בכל מקום שהכירו שאם לא יתירו באופן גורף ובהיתר כללי אין בידינו למנוע סכנה ביום מן הימים, הפעילו כוחא דהיתרא, והתירו אף במקום שכפי הנראה כאן ועכשיו אין חשש סכנה... ברור הדבר דלפעמים יש סכנה גדולה בתבערת אש, והטעות מצויה, ואין ביד רוב האנשים להבחין ולהבין בגודל הסכנה, ואילולי נתיר באופן גורף לכבות כל שריפה שנפלה בבית מגורים ברור הדבר שביום מן הימים ימותו אנשים בשריפה".

אחד המקורות עליהם מתבסס הרב הוא הב"י ביו"ד סי' קעח, הכותב שהתירו לאנשי בית רבן גמליאל לספר קומי, דבר הכרוך באיסור 'בחוקותיהם לא תלכו', שכן "יש לומר דמשום הצלת ישראל יש כח בידם להתיר, דכשיש ישראלים קרובים למלכות עומדים בפרץ לבטל הגזירות". אך לכאורה היה מקום לומר שזהו דין מיוחד בסכנה ציבורית, וכעין מה שנמסר בשם הגרש"א זצ"ל ע"י הרב משה מרדכי פרבשטיין³ ש"למרות שאין כל הבדל בהלכה בין פיקוח נפש של יחיד ושל רבים, ואף על ספק פיקוח נפש של יחיד מחללים שבת, בכל זאת יש הבדל גדול ביניהם ברמת הסיכון הנחשבת לפיקוח נפש. תיתכן דרגת סיכון שאצל יחיד לא תיחשב פיקוח נפש, ואילו אצל ציבור אכן תיחשב לפיקוח נפש. למשל, אנשים אינם נרתעים מנסיעות בין עירוניות, על אף שיש בהן אחוז סיכון מסוים, נניח של אחד ל-10,000. אבל ראש מדינה אשר ייטול סיכון של אחד ל-10,000 על מדינתו ייחשב כבלתי אחראי למעשיו, שכן על ציבור דרגת סיכון כזו נחשבת לסכנה. לפיכך יש לפענח את כל השדרים, כיון שהנדון בהם הוא בטחון המדינה, אע"פ שאותו אחוז של סיכון לגבי אדם פרטי לא היה נחשב לפיקוח נפש"⁴. אולם הרב שליט"א אינו מבדיל בין גדרי סכנה לרבים וסכנה ליחיד.

ה. הפתיחה לסימן ל מיוחדת בחריפותה: "קבלתי לנכון הקונטרסים. ואין אני מסכים אף לא למילה אחת שכתב. לענ"ד שגה בזה שגיאה גדולה ומסקנתו חמורה ביותר ויש בה מכשול לרבים באיסור דאורייתא רח"ל"... מהו הנושא המדובר? האם המדליק נורת לד בשבת עובר איסור תורה. בתוך הדברים מתברר יחסו של הרב לאיסור חשמל בשבת: "האמת יורה דרכו דיש לפלפל ולפקפק בכל הדרכים והסברות שנאמרו בזה... אך כל מי שירצה להקל בזה למעשה הוציא עצמו מן הכלל, וכאילו בת קול יצאה מן השמים שיש בזה חשש מלאכה דאורייתא". וכאן מגיע הרב לחידוש מקורי ומשמעותי: "אני כשלעצמי נראה לי דיש בסגירת המעגל החשמלי... חשש מכה בפטיש דאורייתא", וזאת על פי האמור בירושלמי שרבי יוחנן ור"ל עיינו

3 אסיא נג-נד [אלול תשנ"ד] עמ' 100.

4 ויעיין עוד בדברי הרב מרדכי הלפרין ב'המעין' תמוז תשנ"ו [לו, ד] ובהע' 18 שם.

בכל המלאכות שבעולם "וקבעו שמעשה זה יש בו חשיבות, תיקון וחידוש ומשום כך - מלאכה הוא, ורק אחר כך התבוננו לאיזו מל"ט הוא דומה... ונראה... שכך גם לגבי סגירת המעגל החשמלי... דללא כל ספק יש בה המצאה עצומה שאין כמותה תיקון וחשיבות... וכך גם לגבי נורות לד".

ו. בסימן לט דן הרב בחשש עירוב חלב טרפה בחלב כשר, לאור העובדה שמתגלים כעשרים אחוז טרפות בבהמות הנשחטות; לפי זה בתערובת חלב מבהמות רבות נמצא ללא ספק אחוז גבוה של חלב אסור, אף שלגבי חלבה של כל בהמה בפני עצמה קיים רוב המתיר לשתות. אין כאן המקום לדון בגוף העניין, אך חשוב לציין את היסוד שכתב בתחילת דבריו: "לענ"ד כל המהומה הזו בטעות יסודה, ויסוד הטעות במה שהחליפו בין דין תורה דאחרי רבים להטות למדעי הסטטיסטיקה. דאף אם אמנם נכון הדבר שבהסתברות סטטיסטית אי אפשר לומר על עדר בהמות שכולן כשרות, אלא יש להניח שכשאחוז המיעוט בכללי יהיה אשר יהיה כך אחוז המיעוט גם בעדר זה, אך לא כן בדין תורה דאזלינן בתר רוב, ולפי משפט התורה דיינינן בכל בהמה דין כשרה, וממילא אף אם יצטרפו בהמות רבות - כולן כשרות לפי דין תורה".

ז. בסימן צח דן הרב בשאלת קניין בנזקי שכנים, כלומר מה משמעותו של המושג 'קניין' בנזקי שכנים המועיל אף במקום שלא מועילה מחילה. לאחר בירור הדרכים שנאמרו בזה אומר הרב את דרכו בעניין: "כשם שתיקנו הרחקות נזיקין בדיני שכנים - כך תיקנו חכמים שיהיה קניין בדיני שכנים, דאין זה מתיישב על הלב דיכול אדם להקנות את ביתו לחברו ואינו יכול להקנות לחבירו זכות שימוש בביתו. ואף דמעיקר הדין אין הקניין חל בזכויות אלה דהוי דבר שאין בו ממש, אך אף בזה ראו צורך להסדיר את יחסי השכנים והנהגתם זה עם זה שיהא ביד האדם לחול ולתת לשכנו זכות יתר בשימושו בשלו".

ח. בסימן קא דן הרב בהרחבה באיסור השגת גבול במסחר, וכך הוא כותב בתוך הדברים: "נראה דכל שזה דרך המסחר והתפתחות טבעית של הכלכלה אינו יכול לעכב, ויש בזה הרבה דוגמאות בחיי המעשה, דאטו נימא דאם היינו נשאלים אם מותר לפתוח צרכניות וסופרמרקטים מחשש שבעלי מכולות וחנויות קטנות יפסידו פרנסתם היינו אוסרים, ואטו היינו אוסרים לייצר מכוניות משום שהעגלונים רוכבי הסוסים יפסידו פרנסתם, ואטו היינו אוסרים את פיתוחו של המחשב משום שעל ידו המוני כתבנים יפסידו פרנסתם ושוב לא יהיה בהם צורך... אלא ברור דאין הלכה זו אמורה אלא בעניינים מקריים, ולא בשינויים יסודיים בדפוסי הכלכלה, התעשייה והפיתוח".

ט. בסימן קה דן הרב במעמדה המשפטי של חברה בע"מ: "לענ"ד ברור דהמעמד המשפטי של חברה בע"מ במציאות הכלכלית המודרנית כאישיות משפטית בפני עצמה תקף גם מבחינה הלכתית, דכיון שאף אחד משלושת הגורמים המרכיבים את החברה [בעלי המניות, חברי הדירקטוריון והמנכ"ל] אין לו בעלות גמורה, ומצב זה לא שערס אבותינו, אין לנו להתחכם ולחדש חדשות אלא לקבל את משפט העמים

בכל העולם כולו, וכל כה"ג ודאי דינא דמלכותא דינא. ולענ"ד לא רק שאין זה סותר דין תורה, אלא זהו עיקר דין תורה, כיון שמאפייני הבעלות חלוקים בין שלושת הגורמים הנ"ל."

י. גם בסימן קי הנידון הוא גדרו ההלכתי של מושג ממוני עכשווי - חשבון בנק. הרב כותב: "נראה ברור דבכל הנוגע לחושן המשפט יש לנו להתייחס לחשבון בנק כקנינו של האדם לכל דבר, והכסף המונח בחשבונו הו"ל ככסף המונח בביתו, ואין זה כך משום דינא דמלכותא בלבד - אלא משום דכך הוא מציאות הדברים, ולא יעלה על הדעת שכסף זה הפקר הוא, שאין לך עיוות גדול מזה".

יא. בסימן קיא דן הרב בדברי נתיבות המשפט בסימן קמח "דכל דבר שאין בו שוויות להימכר ואינו שווה אלא לבעלים בלבד אין בו תשלומי נזיקין, והמזיק פטור מלשלם". במהלך הדיון, בו דוחה הרב את דברי הנתיבות מהלכה, נידון גם דינם של חפצים בעלי ערך רגשי, כדברים שעברו בירושה, שאין להם שווי בשוק, ולכן "נראה פשוט מעיקרא דדינא דכל כה"ג אינו חייב לשלם כלום". אבל: "נראה לענ"ד דכיוון דברור כשמש שחפצים כעין הנ"ל יקרים לאדם מזהב ומפז, יש לבי"ד לנהוג בסמכות שבידו, אם מצד שטר בורות שחתמו הצדדים, אם מצד כח בי"ד יפה לתקן ולמנוע עוול ואון, ולחייב את המזיק בסכום סביר".

יב. בסימן קיג נידון דינו של פועלים שנשכרו על ידי אדם לשפץ את ביתו והזיקו לשכנו, האם חייב מזמין העבודה לשאת באחריות? כותב הרב: "נלע"ד דיש לחייב את הבעלים. דלא יעלה על הדעת שפועליו יזיקו לשכנים, תופעה השכיחה עד למאוד, ואין מי שישא באחריות לפצותם, ונמצא שורת הדין לוקה, וכל כה"ג אנן סהדי דלא הסכימו השכנים לתוספת הבניה אלא על מנת שהשכן הבונה בביתו יקבל על עצמו אחריות כלפי שכניו, וכבר מצינו כהאי גוונא בכמה מקומות דאף שלא התנו בפירוש הרי זה כאילו התנו, אף כדי ליצור התחייבות ממונית ולא רק כדי להיפטר".

יג. חלקו האחרון של הספר עוסק בענייני רפואה והלכה, וגם שם מוצאים אנו מספר נקודות שיש בהן כדי ללמד לא רק על עצמן בלבד. בסימן קטו דן הרב בשאלה מהן חיי שעה עליהן נאמר שמותר לסכנם במקרים מסוימים לטובת סיכוי יצירת חיי עולם, ואחר הבאת הדעות השונות המגדירות זאת לפי אורך זמן מסוים אומר הרב: "נראה עיקר דאין בזה גדר ברור, אלא כל שמתנוון והולך עד שימות תוך זמן שבעיני בני אדם נחשב זמן מועט הוי בכלל חיי שעה. ולמעשה נראה דיש לקבוע זמן של שישה חודשים וכמ"ש באחיעזר, מפני שראיתי מחקרים רפואיים שקבעו דהערכות הרופאים על מוות צפוי עד שישה חודשים יש בהן רמת דיוק גבוהה מאוד..."

יד. לסיום, שתי תובנות חשובות סביב יחסי משפחה-חולה. מצד אחד, בעניין התחשבות בדעת המשפחה לגבי טיפולים מסוימים לחולים במצב סופני, מעיר הרב: "לדאבון לב מצוי בזמננו שדווקא הילדים, כאשר אין יראת שמים צרופה בלבם, נוטים למנוע טיפול מהורים זקנים וחולים משום נוחיותם הם, ומשום שרואים הם בזקנים חולים נטל ומעמסה. ולענ"ד אין בכה"ג כל תוקף לרצון הבנים, אך מ"מ

באופן מעשי קשה לעמוד כנגד בני המשפחה, וכל חכם יעשה בדעת וביראת אלוקים". ומן הצד השני – בענין השתלת כליה לבן משפחה כותב הרב [סימן קכב]: "פרסמתי בעבר את דעתי לגבי תרומת כליות ע"י בני משפחה, דאף שיש לעודד מגמה זו ולשבחה, אסור ליצור מצב של לחץ משפחתי וחברתי שבו ירגישו בני משפחה שהם מחויבים לתרום, ואם לא יעשו כן חוטאים הם..."

★ ★ ★

את דרכו הייחודית של בעל ה'אבני נזר' הגדיר מרן הרב קוק זצ"ל (ומאמרי הראי"ה עמ' 204) בעזרת דברי חז"ל הסותרים לכאורה שנאמרו על רבי אליעזר – מחד 'לא אמר דבר שלא שמע מפי רבו', ומאידך 'אמר דברים שלא שמעתן און מעולם'. וביאר הרב שבעל האב"נ היה "דולה מים מבארות עמוקים לברר את השיטות של רבותינו הראשונים... ואם שמתוך בירורים הללו מתנוצצים ללבנו ברקים נהדרים מאוד, כל אלה הינם רק דברים מסתעפים מעיקר היסוד של רבותינו... מכל מקום אע"פ שהכל מיוסד על דברי הראשונים עמודי ההוראה – ניכרת היא גבורתו המיוחדת של המחדש המקורי דסליק ונחית מדנפשיה". אם יורשה לנו, יכולים אנו לומר דברים מעין אלו על דרך לימודו ופסיקתו של הרב שליט"א: מחד יש בה המשכיות ברורה – ומאידך חדשנות טבעית ומקורית. ומעניין, הביטוי "מתנוצצים ללבנו ברקים נהדרים" נשמע מוכר למי שרגיל בסגנונו של הרב שליט"א בכתב ובע"פ, שפעם אחר פעם "לבו אומר לו" כיוון כזה או אחר המשלים את הבירור היסודי בכל מרחבי התורה, ולב זה מכיל בתוכו אינטואיציות עדינות המחברות בהרמוניה נפלאה בין ה"אמת" ל"לאמיתו", כלומר בין התורה לבין המציאות⁵. קירבה זו אל הלב אינה מעמעמת במאומה את בהירות ההגדרה, ושתייהן יחד אף מולידות הכרעת הלכה למעשה.

נסיים בתפילה להופעת חלקים נוספים של ספר השו"ת 'מנחת אשר' וחיבורים אחרים פרי עטו של הגרא"ז וייס שליט"א, ולהמשך הרבצת תורתו של הרב שליט"א לאורך ימים ושנים.

5 עי' ביאור הגר"א על משלי ו, ד.